

Els rabassers penedesencs del segle XVIII. Aproximació a les implicacions jurídiques, econòmiques i socials del contracte de rabassa morta

Belén Moreno Claverías¹

Universidad Autónoma de Madrid

Pierre Vilar i la rabassa morta

En el tercer volum de l'edició catalana de *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Pierre Vilar va dedicar certa atenció al contracte de rabassa morta, si bé no més que a d'altres contractes com la parceria o l'arrendament, i menys que a l'emfiteusi tradicional.

L'autor vincula estretament —tant com ho van fer els contemporanis— l'antic establiment emfiteutic que ell qualifica de “*pur i simple*”, amb “*la forma particular d'aquest contracte aplicat a la rompuda vitícola*”, és a dir, la rabassa morta (Vilar 1987: 221). Atesa l'expansió de la vinya al litoral i prelitoral catalans durant el segle XVIII —conreu al qual Vilar atribuï l'impuls del creixement econòmic de la centúria— aquest contracte de plantació esdevindria, a finals de segle, “*una de les institucions agràries fonamentals del Principat*” (Vilar 1987: 224).

El contracte de rabassa morta fou l'instrument jurídic més idoni —sobretot per als detentors de terres per cedir, ja fossin dominis eminents o tan sols antics emfiteutes amb la possessió del domini útil— per portar a terme els durs treballs de plantació de vinya en terres ermes, bosquines i camps. Aquests cedien el domini útil de les terres durant la vida dels ceps —en teoria d'uns cinquanta anys—, a canvi d'uns censos i de totes les despeses de plantació, de les quals s'encarregaven íntegrament els rabassers (Tos 1784; Santamaria 1893).

Entre totes les definicions del contracte de rabassa morta fetes per diversos juristes de l'època i d'altres de posteriors, Vilar opta per la “*fórmula ben trobada*” d'un escriptor del Patrimoni Reial, qui l'any 1745 definia la rabassa com la “*venta... de la facultad de plantar viña*”. Aquesta definició uniria indiscutiblement, segons la seva opinió, “*problema vitícola i rompudes*”. Això no vol dir, però, que l'expansió de la vinya suposés només un creixement extensiu:

No podem reduir a rompuda tot el progrés vitícola —diu en Vilar—. Aquest progrés es realitza igualment en detriment d'altres conreus ja existents, com els del blat o de l'olivera. És, doncs, una intensificació (econòmicament en tot cas), més que (o de la mateixa manera que) una 'extensió' agrícola (Vilar 1987: 224).

1. Universidad Autónoma de Madrid, belen.moreno@uam.es

Un dels temes que més sembla preocupar a Vilar és la datació de l'expansió de la vinya a Catalunya i, de retruc, de la difusió de la rabassa morta. Per tal de fer una cronologia aproximada del contracte no va recórrer a l'explotació sistemàtica de les escriptures que es troben als arxius de protocols sinó que utilitzà memorials i testimonis de l'època, a més de documentació patrimonial. Situa la substitució dels conreus tradicionals per la vinya a les zones litorals ja als primers anys del segle i sosté que es va afermar sobretot entre 1725 i 1750:

Els contemporanis en situaven algunes etapes remarcables també al voltant mateix de 1750: el Discurso [de Caresmar] de 1780 data una trentena d'anys endarrera els canvis que han especialitzat els voltants de Sarra i liquidat en benefici de l'activitat vitícola les fàbriques draperes de Montblanc. El Penedès, menys evolucionat que el Camp, posseïa tanmateix, des d'aquests anys 1780, unes poblacions bastant fortes, com Vilafranca i Vilanova, on hom vivia només del vi (Vilar 1987: 357)

Aquesta cronologia ha estat, en general, confirmada pels historiadors que han estudiat la rabassa a diverses àrees de la geografia catalana durant el segle XVIII (Giralt 1950, Barbaza 1963, Vicedo 1982, Ferrer 1987, Querol 1993, Moreno 1995, Valls 1996, entre d'altres).

Un dels aspectes clau dels arguments de Vilar és la “degeneració de l'establiment emfitèutic” que, donat el seu grau de parentiu amb la rabassa, contribuiria a aguditzar la crisi d'aquest darrer contracte. Apunta que l'establiment emfitèutic tradicional assegurava, “*per una deducció modesta i generalment fixa, una possessió perpètua o almenys estable*”. I es pregunta: “*radica en això la seva gran superioritat respecte a l'arrendament ordinari i la parceria?*” I, “*¿s'ha mantingut aquesta superioritat al segle XVIII?*” Contesta que parcialment sí —perquè l'establiment mantingué part del seu caràcter jurídic—, però no íntegrament, atès que tot i que la deducció restava modesta, havia deixat sovint de ser fixa per passar a ser proporcional (Vilar 1987: 568).

El cens fix —un dels trets fonamental de l'emfiteusi— va ser substituït progressivament per un cens proporcional, que resultava molt més feixuc per als explotadors directes. Aquest fet ha estat confirmat empíricament per algunes recerques, com les de Rosa Congost per a les emfiteusis de Girona i les d'Enric Vicedo per a les de Lleida. L'establiment gironí dels segles XVIII i XIX —molt important allà encara, mentre que era pràcticament inexistent al Penedès— s'assemblava cada cop més a un arrendament, atès que l'entrada, abans simbòlica, era progressivament més important, i solia associar una parcel·la petita a un treballador generalment sense terra (Congost, 1990). A les terres de Lleida, l'emfiteusi perpètua fou una forma bàsica d'accés a la terra durant el set-cents, juntament amb les llicències de cultiu. Però aquests establiments del segle XVIII eren també més gravosos que els establiments clàssics, atès que molts d'ells incloïen pagaments de parts de fruit a més dels censos fixos tradicionals (Vicedo 1986: 283-284).

Segons Vilar, aquesta “degeneració de l'establiment” es produí al llarg del segle XVIII des del moment en què els posseïdors del sòl es van adonar que tot cens fix perdia ràpidament el seu poder de compra i que convenia beneficiar-se de l'augment dels preus agrícoles. Cobrar una part proporcional de la collita en comptes d'un cens fix permetria, doncs, aprofitar els ingressos creixents de l'explotació. Pel que fa a aquesta qüestió, l'autor formula una pregunta

interessant: “¿per què no van recórrer llavors els propietaris a l'arrendament a curt termini o a la parceria per tal d'explotar les seves terres?” I assenyala que primer calia respectar la tradició local, ja que els establiments estaven molt estesos històricament pel territori català (Vilar 1987: 569). Però, a més, les alternatives no eren massa atractives: l'arrendament monetari no tenia gaire acceptació pública a causa de la seva curta durada i del seu preu sempre en augment (Vilar 1987: 578), i la parceria era més carregosa per als treballadors de les terres:

La parceria catalana del segle XVIII exigeix unes deduccions sempre pròximes a la meitat de les collites. Els 'censos' dels establiments són en la major part de casos d'una vintena o d'una trentena part de fruits (Vilar 1987: 569).

La rabassa morta era una ramificació de l'emfiteusi clàssica, així que també va viure —emprant ara els mots d'E. Giralt— una certa “desnaturalització”. L'anàlisi dels contractes de rabassa morta penedesencs al llarg del segle XVIII suggereix, però, que aquest procés no afectà tant a la tipologia dels censos sinó a la durada del contracte. No obstant això, aquí convé fer un aclariment. Pel que fa al tipus de cens que caracteritzaven els contractes de rabassa del segle XVIII, Vilar apuntà: “comportava sia un cens fix, sia una part dels fruits, sia alhora totes dues deduccions, la primera de les quals significava l'acte de reconeixement de propietat”. Aquesta afirmació no es pot aplicar fàcilment a l'Alt Penedès, atès que dels centenars de contractes a rabassa morta analitzats per al període 1670-1800 no se n'ha trobat cap en què la deducció consistís tan sols en un cens fix. Vilar arriba a aquesta conclusió a partir dels textos que recullen les reclamacions col·lectives dels rabassaires, que serien confirmats “per innumbrables textos notariais”, encara que no diu quins (Vilar 1987: 570). En efecte, en consultar la memòria presentada pels municipis de Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui i d'altres al rei l'any 1793, hom llegeix que el rabasser estava obligat “a satisfacer al estabiliente y a sus sucesores una quota determinada de los frutos que resulten de ellas [de las tierras] o un tanto anual en dinero en calidad de censo”.² També, a l'exposició de la Diputació Provincial de Barcelona del 1837 s'afirma: “La intención fundada de los que conceden el terreno es la de procurarse una renta consistente en el censo de partes de frutos o en metálico con arreglo a lo estipulado”.³ En canvi, en els contractes de rabassa morta penedesencs del segle XVIII el cens fix acostumava a ser-hi —consistia en una petita quantitat en metàl·lic o en algunes quarteres de gra—, però sempre anava acompanyat d'una part alíquota de la producció, que era la càrrega econòmica fonamental del contracte.

Segueix P. Vilar dient que “la part de fruits [de la rabassa] era, sens dubte, modesta”, afirmació que també s'hauria de matisar en el cas penedesenc. Els contractes de rabassa morta enregistrats a les notaries de Vilafranca durant la segona meitat del segle XVIII solien suposar el pagament de la cinquena a la tercera part de la producció, cosa que difícilment pot ser titllada de “deducció modesta”. Com veurem després, a la darrera dècada del segle, el 60% dels

2. Súplica per part d'una representació de la vila de Caldes i altres. Arxiu de la Corona d'Aragó, Audiència, Acordadas, 1014, folis 568-574.

3. Ministerio de Justicia, Archivo de la Comisión General de Codificación, Legajos de Código Civil, núm. 15, Carpeta 2ª, fol. 17-20, primera numeración.

contractes suposen el pagament d'una tercera part de la producció i d'altres arriben ja a ser "a mitges". El propietari podia beneficiar-se així dels alts preus relatius del vi, i com Vilar sosté "*i això sense que hagués d'invertir res en la plantació, ni sofrir les despeses de conreu i de mà d'obra*" (Vilar 1987: 570). Encertà Vilar quan incidí en aquesta qüestió, ja que la càrrega de treball i els costos que suposava la rompuda del terreny i la plantació dels ceps eren molt considerables. Llorenç Ferrer ha estimat que, als anys setanta del segle XVIII, només la plantació (sense comptar la rompuda) d'una hectàrea de vinya exigia una mitjana de 286 jornals de feina. La plantació de vinya d'unes 6 Ha de terra va costar a la Seu de Manresa als anys 1771-75 més de 700 lliures, només pel pagament de jornals (Ferrer, 1987: 129-135).

La gran inversió de diners i força de treball que suposava la rompuda i la plantació de vinya fou un dels pilars bàsics de l'argumentació dels rabassers i dels seus defensors per tal d'evitar la limitació temporal de la rabassa a cinquanta anys que havia establert l'Audiència. En una de les súplices al rei s'afirma que els emfiteutes i els rabassers s'havien dedicat

*a quebrantar y arrancar peñascos, quemar y cortar zarzales y malezas, mover la tierra a duro golpe de hierro, sin que en algunos años este penoso trabajo les facilitase utilidad alguna para siquiera pagar el canon o pensión anual (...) Y en verdad que no puede creerse el que semejantes trabajos hubiese aquel infeliz emprendido, si se le hubiese prevenido que a los cincuenta años había de dejar la finca y no podía transmitir a sus descendientes el fruto de su trabajo.*⁴

"*¿Quin avantatge quedava, doncs, al conreador en aquest contracte a rabassa?*", es pregunta Vilar. "*¿El d'ésser un "quasi-propietari" com en els vells establiments?*" Qüestions que el porten a posar sobre la taula la problemàtica durada del contracte. El rabasser no esdevenia un "quasi-propietari" —diu Vilar— perquè, a diferència de l'emfiteusi tradicional, la rabassa era un contracte a llarg termini, però un contracte "*a temps*", un temps "*mal definit*", però un temps al cap i a la fi. La duració del contracte venia determinada originàriament per la vida dels ceps plantats. Teòricament, un cop morts tots o una part dels ceps fixada a cada contracte (normalment dues tercers parts), el rabasser perdia els seus drets sobre l'explotació. Ara bé, com apunta l'autor, aquest podia prolongar indefinidament la vida de la vinya per mitjà de la pràctica dels "colgats o capficats" (substitució dels ceps envellits per rebrots trets dels ceps més resistents, enterrant una de llurs branques). I si la vinya no moria, teòricament els rabassers no podien ser expulsats de les explotacions (Vilar 1987: 571).

Aquesta pràctica i, per tant, la transmissió del drets d'explotació de les terres a rabassa de pares a fills generació rere generació, resultà convenient per ambdues parts contractants "*en èpoques de poblament feble, de nombroses terres vacants, de beneficis mediocres, i en què la vinya era efectivament un conreu temporer*". Però en el moment en què el creixement demogràfic comportà que la terra fos més escassa i més cara, "*la topada entre explotador i propietari esdevé fatal, per mica que el contracte pugui ésser posat en dubte*" (Vilar 1987: 571). Malauradament per als rabassers, el contracte es podia posar en dubte

4. Súplica per part d'una representació de la vila de Martorell i altres. Arxiu de la Corona d'Aragó, Audiència, Acordadas, 1023, folis 52-76. 1805.

perquè era temporalment indefinit, i els propietaris —àvids de recuperar les seves terres en un moment marcat per la dinàmica favorable dels preus del vi— utilitzaren aquest argument per desfer-se dels antics rabassaires i llogar les finques a millors condicions. Els rabassers, per la seva banda, argumentaven que la vinya que havien plantat i que encara vivia era indiscutiblement seva. Un dels arguments que exposaven a les seves queixes era que els seus avantpassats, que havien romput els terrenys i plantat els ceps, ho havien fet “*con la firme esperanza de que no se las quitarían mientras fuesen fructíferas o hasta tanto que se hiciesen yermas*”.⁵ Aquesta fou la principal base dels conflictes que es produïren entre propietaris i concedents, segons Vilar, des del 1780 fins al 1934,⁶ quan els rabassaires volgueren obtenir la transformació de la rabassa en propietat (Vilar 1987: 572).

Considero que aquest és un dels punts forts dels arguments de Vilar quant a l'evolució de la rabassa. En el seu origen, l'explotació “*a ús i costum de bon pagès*”, en què el rabasser anava treballant la terra, pagant les parts al propietari i utilitzant la pràctica dels colgats sense cap problema de consciència anava bé a totes dues parts. La durada del contracte comença a ser un problema només quan els propietaris entenen que en poden treure més beneficis. Amb l'agudesca que el caracteritza, Vilar afirmà que “*el que passava una vegada més, pel que fa a la durada del contracte vitícola o a la fixació dels censos o l'establiment a cens més ampli, és que la tradició dels costums es veia contrarestada per les conseqüències mateixes del progrés i de la prosperitat*” (Vilar 1987: 571). En la súplica al rei de la localitat de Martorell, el Papiol i d'altres es fa referència explícita a aquest oportunisme dels propietaris:

*Pero en este estado floreciente [de l'explotació] es quando el señor verdadero o aparente del terreno, ignorando o no cuidando de lo que antes era y del sudor y sangre que lo ha puesto hermoso a la vista, le parece corto aquel canon, que en otro tiempo fue tan alagüeño a sus mayores. Y haciéndosele sensible en su corazón la prosperidad de los poseedores, pretende apropiarse otra vez la finca o introducir en ella algún nuevo colono de su devoción (...) Y finalmente amenaza con su poder al pobre emfiteuta y le provoca a un litigio, cuyas resultas han de ser su ruina y mendicidad.*⁷

En el memorial del 1793, s'exposen amb claredat els avantatges que tenia el contracte —abans de la seva desnaturalització o degeneració— per ambdues parts contractants i per a l'economia en general. Era profitós per als concedents perquè “*a expensas ajenas se ha de hacer fructífero lo que era antes estéril*” i també per als rabassers perquè aconseguien “*un derecho irrevocable durante la existencia de la viña sobre el terreno*”. I per a l'economia en general perquè al contracte de rabassa morta era “*una de las principales causas de ser [en el Principado de Cataluña] tan floreciente la agricultura y cultivada una grandísima porción de montañas que en otros tiempos eran bosques y hiermo de poco provecho*”.

5. Memòria dels municipis de Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui, etc., enviada el 1793 al rei. Citada per Vilar a la pàg. 574.

6. De fet, els primers plets sobre la durada del contracte havien començat a ser dilucidats a l'Audiència l'any 1765, que resolgué fixar en 50 anys el venciment del contracte. Sobre el conflicte rabassaire, vegi's Giralte 1964.

7. Súplica per part d'una representació de la vila de Martorell i altres. Arxiu de la Corona d'Aragó, Audiència, Acordadas, 1023, folis 52-76. 1805.

al público y al Estado". El motor que impulsà als propietaris a cedir a rabassa morta fou "consecuencia del incremento que han tomado los precios de los frutos".⁸

Vilar finalitza l'apartat dedicat a la crisi de la rabassa assenyalant que, al segle XVIII:

Les velles fórmules de l'establiment i de la rabassa han estat més que mai utilitzades per a les necessitats de l'extensió dels conreus; però, lluny de constituir fortes explotacions del tipus de les grans masies [com els vells establiments emfitèutics], han instal·lat una pagesia modesta, menys aclaparada de càrregues que els masovers o els petits arrendataris a curt terme, però amb un horitzó econòmic forçosament no gaire estès.

Tot i amb això,

malgrat totes les reserves que acabem de fer sobre el valor social de l'establiment i de la rabassa en la conjuntura del segle XVIII, aquestes formes continuen essent molt més favorables a l'explotador petit i mitjà que la parceria [es refereix concretament a la masoveria] o l'arrendament a curt termini. (Vilar 1987: 577)

Tanmateix, els estudis sobre les formes d'accés a l'explotació de la terra a l'Alt Penedès confirmen només en part aquest darrer argument de Vilar. És cert que l'arrendament en metàl·lic i la masoveria suposaven càrregues més feixugues per als explotadors de les terres que el contracte de rabassa morta. Les parts de fruit en el cas de la masoveria eren més altes que les de la rabassa —encara que no tant com pensava Vilar, com a mínim al Penedès— i l'arrendament suposava tenir quantitats considerables de moneda per satisfer el pagament anual en un moment caracteritzat per la crisi de numerari. La durada d'ambdós contractes era, a més, molt més curta que la rabassa morta. Ara bé, la masoveria servia per a l'explotació de finques mitjanes o grans ocupades per regadiu, cereals, oliveres, llegums i vinya, és a dir, produccions que permetien l'autoconsum i la comercialització dels excedents. Els masovers no depenien, com els rabassers, de l'evolució dels preus d'un sol producte i no havien de recórrer al mercat per adquirir els productes de primera necessitat. D'altra banda, al Penedès l'arrendament a curt termini s'usava especialment per explotar terres de regadiu, amb els fruits de les quals els conreadors podien, no només mantenir-se, sinó obtenir alts beneficis. En canvi, el contracte de rabassa morta s'utilitzava exclusivament per a la producció d'un conreu comercial del qual les famílies rabassaires no es podien alimentar, fet que provocava una dependència molt estreta envers el mercat i els preus del vi. En cas de davallada dels preus vitícoles, no només perillava la proporció dels guanys a obtenir, sinó la pròpia supervivència. En segon lloc, les parcel·les cedides a rabassa morta eren molt més petites (el 70% de rabasses es fan sobre terres d'un a dos jornals)⁹ i de qualitat molt inferior a aquelles que es cedien a masoveria o en arrendament. Per últim, per esdevenir masover s'havia de comptar amb un capital fix considerable (eines, arades, animals de tir, etc) i per arrendar una peça de terra s'havien de tenir diners. Per ser rabasser només s'havien de tenir uns quants estris i la voluntat de treballar durament.

8. Súplica per part d'una representació de la vila de Caldes i altres. Arxiu de la Corona d'Aragó, Audiència, Acordadas, 1014, folis 568-574.

9. 1 jornal al Penedès: 0,489 Ha

Per tant, tot sembla indicar que al Penedès només eren arrendataris o masovers els pagesos que s'ho podien permetre, mentre que eren rabassers aquells que no tenien cap més sortida que la de fer de jornalers. Un contracte de rabassa morta podia suposar una bona oportunitat per a un jornalier, mentre que un arrendament o una masoveria eren simplement inassequibles per als sectors pagesos mal dotats de capital. Segons l'exposició de la Diputació de Barcelona del 1837, els rabassers “*usan sus sudores y fatigas para conseguir una tardía pero segura recompensa de los mismos [trabajos], saliendo de la miserable clase de jornaleros y transformándose en pequeños propietarios*”.¹⁰ Els inventaris post-mortem mostren que la situació econòmica dels arrendataris i dels masovers era molt més folgada que la dels rabassers (Moreno, 2007). Tot i la curta durada d'aquests contractes i de les importants càrregues que els caracteritzaven, els beneficis que comportaven devien ser majors que els derivats de la rabassa morta.

La rabassa morta al Penedès del segle XVIII: l'evolució de les seves clàusules

La rabassa morta escripturada davant notari no apareix a l'Alt Penedès de manera significativa fins als anys quaranta del segle XVIII. Hi ha algunes escriptures anteriors –algunes de l'últim terç del segle XVII–, però són excepcionals en relació amb altres modalitats contractuals (emfiteusi, parceria, arrendament). La rabassa passa de ser gairebé anecdòtica a predominar, de manera força sobtada, sobre les altres formes d'accés a la terra ja a l'any 1745 (suposa el 85% de la contractació global). A les dues darreres dècades del segle la seva presència serà ja aclaparadora, en termes absoluts i relatius. És precisament en aquest moment quan s'acostuma a ubicar l'inici de l'expansió vitícola a la zona, tot i que les dades existents i els textos d'alguns testimonis de l'època indiquen, tal com suggeria Vilar, que als anys vuitanta del segle XVIII es tractava ja d'un fenomen força consolidat al Penedès. Per exemple, l'any 1789 l'il·lustrat vilafranquí Manuel Barba escrigué que “*el comercio principal de esta villa [Vilafranca del Penedès] son los aguardientes que se llevan a Villanueva para América y el Norte, y se extraen un año con otro 500 pipas*” (Barba 1991:73). També esmentava la importància que tenia ja la rabassa morta:

Las tierras del territorio (del Penedès) por lo regular son propias, tanto las de secano como las de regadío, y quanto a las viñas la mayor parte son de dueños distintos aunque son en las mismas haciendas por tenerlas sus dueños del terreno dadas a diferentes a título de rabassa morta tanto y quanto duran las sepas que hay plantadas, pagando las partes de cuatro cargas una para el dueño del terreno y las restantes para el que ha plantado la viña (Barba 1991: 42).

En definitiva, a partir dels anys quaranta el nombre de contractes de rabassa morta localitzats als protocols notariais de Vilafranca del Penedès va creixent considerablement, però és a la

10. Ministerio de Justicia, Archivo de la Comisión General de Codificación, Legajos de Código Civil, núm. 15, Carpeta 2ª, fol. 17-20, primera numeración.

darrera dècada de la centúria quan la rabassa augmenta de manera espectacular. Del 1790 al 1800 es redactaren 1.040 contractes (Moreno 1995 i 1997). Aquest increment d'escriptures no només s'explica pels avenços del procés d'especialització, sinó per la tendència cada cop més gran d'anar a notari. Els propietaris volien deixar ben clars i en escriptura pública els límits temporals de les seves cessions per tal d'assegurar el retorn de les terres a les seves mans. És a dir, anteriorment la tradició i el costum havien estat suficients per tal que cadascuna de les parts respectés els drets i les obligacions establertes verbalment, però ara es considerava necessari anar al notari.

D'aquesta manera, en alguns contractes de finals de segle s'apunten frases com aquesta:

*Attenent y considerant, que en lo any mil setcents vuytanta y cinch concedí de paraula (...) a títol de rabassa morta la pessa de terra que se dirà, y que de dita concessió no se'n ha firmat acte, y com sie necessari fer-se'n perquè sempre constia, per a mi y mos hereus deixo i concedesch a parts....*¹¹

És interessant observar que en aquesta escriptura, com en moltes altres, ja no s'estableix a rabassa morta sinó "*a parts*". En efecte, la redacció tardana de l'escriptura era l'ocasió ideal per allunyar el contracte de l'emfiteusi clàssica i apropar-lo a la parceria, així com per modificar alguns pactes de l'antiga concessió "de paraula" per fer-los més gravosos per als rabassers. En aquest cas l'escriptura es va fer deu anys després de la concessió verbal, però en altres casos podien transcórrer fins a cinquanta anys, fent-se ja a nom d'un fill o parent del primer rabasser. Fins i tot, en algunes ocasions, el propietari preferia passar prova al rabasser abans d'escripturar el contracte. Així, no és estrany trobar expressions com aquesta: "*es concedeix una terra antes erma y al present plantada de vinya per vos ab la esperanza de la present concessió*". (Moreno 1995: 71)

L'anàlisi formal de les escriptures i de les clàusules al llarg del segle XVIII evidencia un augment de la distància entre els sectors socials que es podien permetre el luxe de cedir terres per explotar i aquells que les prenién. Els concedents es feien forts, mentre que els explotadors directes s'afeblíen jurídica, econòmica i socialment. Existeixen diversos indicadors d'aquest procés "desnaturalitzador" de la vella rabassa, desnaturalització que actuà en perjudici dels rabassers. Són els següents:

En primer lloc, a mesura que avança el segle, la forma de l'encapçalar l'escriptura es veu modificada, allunyant el contracte de l'emfiteusi i apropant-lo a la parceria. Mentre que en els primers contractes "*s'estableix i en emfiteusi es concedeix ad primas vittes, vulgarment a rabassa morta*", als de bona part del segle es "*deixa i concedeix a rabassa morta*", per acabar, a la darrera dècada del segle "*deixant i concedint a parts, durant emperò los ceps viuran*" (la meitat de les rabasses de 1790 a 1800 foren escripturades emprant aquesta fórmula) (Moreno 1995: 67-70). Està clar que els interessos d'uns concedents ben informats dels guanys que comportava la vinya i la rabassa morta estaven superant la força de la tradició i del costum. D'altra banda, a partir dels anys setanta comencen a aparèixer els primers contractes a rabassa amb una limitació temporal de 40 o 50 anys d'acord amb la sentència de l'Audiència.

11. Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (AHCVP), Arxiu de Protocols Notarials (APN), J. Anton Vallès, 1795, f. 80.

En segon lloc, i respecte les parts de fruit que havia de satisfer el rabasser —condició ineludible del contracte—, es constata un creixement constant al llarg del segle. Els censos que suposaven una setena o una sisena part de la verema —el raïm se solia partir a pes o per fileres de ceps— tendiren a desaparèixer. Els censos consistents en la cinquena o la quarta part eren sempre nombrosos, encara que patiren una tendència a la baixa, mentre que aquells que consistien en una tercera part foren cada cop més importants (suposen el 50% dels contractes del 1780 i el 60% del 1795). Tanmateix, el cens fix en espècie —que solia consistir en una o dues quarteres d'ordi— només hi figura en el 25% dels contractes analitzats. Apareix sempre com a complement de les parts de fruit, però mai com a única forma de pagament. Possiblement es tractava del cens que el concedent-emfiteuta devia satisfer al seu senyor eminent, càrrega que traspassava al rabasser subestablert.

En tercer lloc, s'ha de fer referència a l'entrada. Com en el contracte emfitèutic, el rabasser, en virtut de pacte exprés, havia de satisfer una entrada —normalment un parell de pollastres— en el moment d'escripturar el contracte, la qual actuava com a símbol de pagament al propietari per la seva alienació del domini útil sobre la finca. La presència d'aquesta clàusula, que tant feia pensar a l'emfiteusi clàssica, va disminuint, però, al llarg del segle: l'entrada apareixia al 70% dels contractes del 1745 i tan sols al 40% dels de 1795. Aquesta era una forma més d'allunyar el màxim possible la rabassa de l'antiga emfiteusi perpètua. No obstant això, l'entrada que perviu en alguns contractes es va monetitzant: els dos pollastres són progressivament substituïts per una quantitat de diners en efectiu, molt més d'acord amb els nous temps.

Per últim, a més de l'enduriment de la clàusula més gravosa del contracte —el cens a parts de fruit— es van multiplicar les obligacions dels rabassers. Entre aquestes obligacions hi havia: tallar els sarments de la vinya que pertocaven al concedent i portar-los a casa seva “*a sas costas*” (del rabasser); transportar les parts de la verema tocants al propietari (això suposava el lloguer d'un carro); satisfer una quantitat de diners suplementària per pagar un o dos jornalers que aniran “*a cuydar de fer las càrregues per a que sian iguals*” (és a dir, els rabassers havien de pagar els policies dels propietaris!); pagar una quantitat de diners per tal d'usar el celler i el cup del concedent; adobar camins, fer marges i formiguers; permetre la pastura del bestiar del concedent en les seves terres, i, per últim, anar a jornal a les terres del propietari (“*quan jo y los meus vos demanarem per treballar, avisant-vos un dia antes, degau venir, al preu corrent, tant sia per nosaltres, com per lo nostre masover*”). Una manera fàcil de procurar-se la mà d'obra necessària per al conreu de les terres pròpies.

Els concedents intervenien cada cop més en la direcció de l'explotació i el seu control sobre els rabassers anava creixent considerablement. Mentre que en els primers contractes només especificaven que el rabasser havia de “*conrear la terra a ús i costum de bon pagès*”, progressivament anaven indicant quines tasques concretes havia de fer i la manera de fer-les. Per exemple, exigien fer la plantació d'una manera determinada (normalment “*a rasa oberta*”) i fixaven la distància que hi havia d'haver entre ceps i entre fileres de ceps (“*ha de plantar deu mil seps a sinch palms de sep a sep, deu palms de passada a passada*”). Obligaven als rabassers a avisar-los en determinats moments (sempre durant la plantació dels ceps i la verema) i els amenaçaven amb l'expulsió si no feien determinades tasques: “*si el rabasser està un any sense podar y tres sense cavar s'acaba la present concessió*” (Moreno 1995: 92-97).

En definitiva, els rabassers veieren no només com augmentaven les seves càrregues i es multiplicaven les seves obligacions, sinó que passaren a estar més lligats que mai als concedents de les seves terres. Aquesta “desnaturalització” del contracte —es tractaria d’una degeneració dintre de la degeneració de l’emfiteusi de la qual parlava Vilar— fa que la rabassa sigui, a finals de segle, quelcom de molt diferent a allò que era inicialment. S’havien acabat els temps en què els rabassers se sentien “quasi-propietaris”, i això succeí dins del mateix segle XVIII. De fet, alguns rabassers de finals de segle no sembla que posseeixin ja cap mena de domini sobre les terres a rabassa, fenomen que s’aguditzà al segle XIX. A la súplica al rei per part d’una representació de la vila de Martorell i altres de l’any 1805 s’afirmava que “*se trata ahora en Cataluña de desposeer a los emfiteutas del dominio útil y disfrute de aquellas fincas que se concedían por tiempo, como son las dadas por vidas de reyes o poseedores o a cepa muerta quando la finca es viña*”.¹²

Les dimensions social i econòmica de la rabassa morta

Per fer una aproximació a la significació social de la rabassa és útil esbrinar primer qui eren els concedents i els rabassers. Pel que fa als primers, només l’11% de les cessions van ser fetes pels dominis eminents de les terres. Es tractava generalment d’institucions eclesiàstiques o de pagesos que declaraven posseir terres “*franques en alou*”. Per tant, la gran majoria de concedents no eren més que antics emfiteutes que subestablien a tercers. És a dir, mentre ells només havien de satisfer uns censos fixos força modestos als seus senyors directes, rebien dels rabassers sucoses parts de la verema i totes les altres càrregues que han estat descrites anteriorment.

Sobre una mostra de 234 contractes de rabassa morta redactats a les notaries de Vilafranca durant la segona meitat del segle XVIII, els concedents poden ser classificats en les següents categories socioprofessionals:

Quadre 1.

Ubicació socioprofessional dels concedents de rabasses a l’Alt Penedès. 1750-1790

“Pagesos”	68,0%
“Burgesos honrats” i càrrecs municipals	13,5%
Professionals liberals (notaris, doctors en dret i en medicina)	8,5%
Institucions eclesiàstiques	5,6%
Comerciants	1,2%
Artesans	0,8%
Nobles	0,4%
No consta	2,0%

Font: elaborat a partir de 234 contractes de rabassa morta localitzats a l’AHCVP.

12. Arxiu de la Corona d’Aragó, Audiència, Acordadas, 1023, folis 52-76.

Els concedents de rabasses eren majoritàriament “pagesos”. Al Penedès, “pagès” era tot aquell que vivia de l'explotació de la terra, ja fos gran, mitjà o petit propietari. Fins i tot els jornalers sense terra apareixen a la documentació com a “pagesos”. Tot i que una bona part dels pagesos concedents eren grans o mitjans propietaris, també hi havia agricultors modestos que —com ha remarcat Francesc Valls— usaven la rabassa com a un element estratègic de la seva reproducció. Aquests concedents podien inserir les seves economies en el mercat a partir de la comercialització de les parts de fruit que els lliuraven els rabassaires establerts a les seves terres, sense haver de fer cap inversió prèvia (Valls 1997: 107).

Tanmateix, si s'analitza la ubicació socioprofessional dels concedents d'emfiteusis o d'arrendaments en metàl·lic escripturats durant els mateixos anys, el panorama és força diferent: els concedents només eren pagesos en el 30% dels casos. L'emfiteusi havia deixat de ser a l'Alt Penedès una forma d'accés a l'explotació de la terra i només s'establien petits solars a perpetuïtat per edificar casa. Aquells que establien en emfiteusi eren majoritàriament institucions eclesiàstiques i nobles, mentre que els que arrendaven les seves terres en metàl·lic i a curt termini solien ser “burgesos honrats”, professionals liberals i comerciants, és a dir, els sectors socials que posseïen les terres de millor qualitat.

Els treballadors de les terres eren, però, majoritàriament pagesos. En concret, pel que fa als rabassers, el 85% eren pagesos, el 12% eren artesans o “artesans i pagesos” i el 3% restant eren comerciants. Normalment, existia una relació prèvia entre rabasser i concedent abans de la formalització del contracte. Molt sovint residien a la mateixa localitat i en alguns casos els contractants tenien alguna relació de parentiu. En efecte, en el 8,5% dels contractes de rabassa morta existeix un vincle familiar entre ambdues parts (majoritàriament se signaven contractes entre germans o entre pare i fills, i en casos més excepcionals entre sogre i gendre o entre muller i marit). Cal suposar que la rabassa actuava com a fórmula de repartiment del patrimoni familiar sense haver de dividir-lo ni alienar-lo definitivament. Així, l'hereu —fos el pare o un germà del rabasser— donava l'oportunitat als fadrísters de beneficiar-se de l'explotació d'unes terres durant almenys cinquanta anys. Aquests contractes fets entre parents es caracteritzen per l'alleugeriment o la reducció d'algunes de les càrregues dels rabassers. Per exemple, les parts de fruit mai no arriben a consistir en un terç de la producció, ni tan sols en els moments en què aquesta partició era la més habitual. Alguns d'aquests contractes permetien al rabasser la possibilitat de replantar els ceps quan aquests morien, que era una manera de perpetuar el contracte. A un document signat entre sogre i gendre s'apunta: “*ítem que pugau arrencar los seps de dits dos jornals y mitg de terra, y replantar-la per una vegada tant solament*”. És a dir, aquest contracte tindria una durada, com a mínim, de cent anys. Ser parent del concedent era realment una sort, a tenor d'algunes escriptures. Per exemple, un pagès establí l'any 1775 tres parcel·les de terra a tres dels seus fills, en els contractes dels quals s'especificava que “*mentre habitareu en ma casa no pagareu ninguna cosa, y arribant a colocar-vos en matrimoni, en lo mateix any comensareu a pagar les parts*” (Moreno 1995: 102). Aquests tres joves rabassers podien així estalviar abans de casar-se.

A vegades, la relació prèvia entre els contractants era estrictament econòmica. Això succeïa quan algú amb terres però sense diners en efectiu per fer front a un pagament recorria a la rabassa per aconseguir-los. El contracte esdevenia aleshores un híbrid entre un contracte de conreu i una forma de crèdit, tot i atorgant a les escriptures unes característiques ben peculiars.

Per exemple, a un contracte del 1785 s'apunta que el rabasser havia deixat 125 lliures al concedent, i aquest prometia liquidar el deute de la següent manera:

Que vós [rabasser] recolligau a gastos vostres totas las parts de la verema a mitjants de dit dos jornals de dita terra, y lo vi resultant de ditas parts degau embotar-lo en bôtas mías pròpias que prometo deixar-vos, servint això cada any en paga de dita quantitat, prenent-se lo preu tots los anys en lo dia primer de novembre, y serà aquell lo que donaran en dit dia los fabricants d'aiguardent de dit lloch, y assò duria fins que estareu satisfet de tota la sobredita quantitat

En aquest cas, el fet de posseir diners situa al rabasser en una posició molt més avantatjosa que la dels seus col·legues. El concedent deutor ha de suavitzar les clàusules del contracte, fins i tot la que feia referència a la seva durada: “*que dita rabassa morta no se entenguia finida al cap de cinquanta anys, sí que duria tant duraran y faran fruits los seps, no obstant qualsevol disposició en contrari*” (Moreno 1995: 100-101). És a dir, el rabasser havia aconseguit, l'any 1785, una rabassa morta de les tradicionals, d'aquelles que es redactaven a la primera meitat de segle i que tant s'assemblaven a l'emfiteusi. S'ha de dir, però, que aquest capgirament de les posicions tradicionals dels contractants era del tot excepcional.

En efecte, la majoria dels rabassers eren, com suggeria Vilar, molt modestos. Així ho indica l'anàlisi dels seus inventaris post-mortem. Des del 1745, data en què apareix el primer inventari post-mortem d'un rabasser, fins al 1800, ha estat localitzat un total de 94 inventaris (sobre un total de 443) corresponents a persones que, fins el moment de la seva mort, treballaven terres a rabassa morta. Dit d'una altra manera, el 21,2% dels inventaris redactats a les notaries de Vilafranca d'aquells anys pertanyen a rabassers. És possible saber-ho perquè a l'apartat dedicat als béns immobles, apareix especificada la modalitat contractual mitjançant la qual el difunt havia accedit a les seves explotacions. La fórmula acostumava a ser aquesta: “*Béns immobles: Primo, tota aquella pesa de terra de vinya plantada a rabassa morta en terres de [nom del concedent] de dita Vila, de tinguda de un jornal y mig poch més o menos, que afronta a solixent amb (...), a migdia amb (...)*”.¹³

Els inventaris dels pagesos rabassers de la mostra indiquen que el 54,3% no tenia cap parcel·la de terra pròpia i que el 33% eren propietaris de menys de 5 Ha, insuficients per sobreviure.¹⁴ L'extensió mitjana de les parcel·les adquirides via contracte de rabassa morta era, durant la segona meitat del segle XVIII, de dos jornals. Encara que alguns explotaven diverses parcel·les a rabassa, la concentració de terra sota aquesta fórmula contractual era del tot excepcional. És a dir, un rabasser —a diferència d'un antic emfiteuta o un masover— mai no arribava a explotar grans extensions de terra mitjançant aquesta via.

13. AHCVP, APN, J. Abreu Rius, P-XVIII-160-1, f. 201. Any 1787.

14. J. Colomé, en analitzar la reproducció de les unitats familiars pageses al Penedès del segle XIX, apunta que aquelles que posseïen menys de 5 ha de terra conreada difícilment podien garantir la seva supervivència amb el producte resultant i que la seva reproducció era només possible a partir de l'obtenció de rendes salarials a l'exterior de l'explotació vitícola. (Colomé 2000: 303).

Els rabassers estaven, en general, mal dotats de terra i de capital, cosa que es traduïa en les seves condicions de vida. La meitat d'ells ni tan sols posseïa casa pròpia, sinó que havien de restar dels seus escassos ingressos una quantitat en concepte de lloguer. Les seves llars —llogades o pròpies— eren senzilles i petites, amb un sol portal obert al carrer, amb una cuina que feia a la vegada de menjador i sala, una mitjana de dues cambres, un celler i un estable. Els espais productius i habitables estaven poc diferenciats. L'utilitat agrícola i la producció reservada per al consum familiar es trobaven escampats pels diferents espais de la casa, inclosos els dormitoris. Les eines d'agricultura que posseïen —una mitjana de 12 entre aixades, cànecs, rascles, rascleres, podadores, destrals, masses d'estellar i fangues— eren les habituals per explotar la vinya i fer de jornalers, cosa que havien de fer habitualment per tal d'aconseguir ingressos complementaris. Només dos de cada deu rabassers comptaven amb una arada i tan sols un de cada deu tenia una premsa —la major part d'ells, doncs, havia de pagar per usar la premsa d'una altra persona, sovint la del concedent de les seves rabasses. Disposaven, això sí, d'algunes portadores i bótes per al vi (amb una capacitat mitjana de 43 càrregues).¹⁵ A la quadra del 46% dels pagesos rabassers hi havia un animal de càrrega o tir, en la major part dels casos un ruc o un matxo i, més rarament, un bou. Amb aquests animals, els rabassers podien fer regularment de traginers i obtenir així alguns ingressos complementaris.

La pluriactivitat era necessària per als rabassers, atès que un parell de jornals de terra a rabassa morta era del tot insuficient per mantenir la família. Així que feien regularment de traginers i jornalers per obtenir ingressos addicionals, i procuraven produir a casa tots els béns de primera necessitat possibles per al propi consum o per a la venda. El 41% dels pagesos rabassers disposaven de matèria primera tèxtil i algunes eines per treballar-la en el moment de la seva defunció. La complementarietat entre el treball agrari i el manufacturer era més important allà on la indústria tèxtil rural s'havia desenvolupat, com fou el cas, dintre del corregiment de Vilafranca, de la vall del riu Bitlles. En aquesta zona, la majoria de pagesos mal dotats de terra eren alhora rabassers i manufacturers.¹⁶

La comparació del capital d'explotació de diverses categories pageses (rabassers, masovers, mitjans propietaris i amos d'una heretat) pot aportar més dades sobre la ubicació socioeconòmica dels primers. També pot resultar interessant analitzar les diferències entre els rabassers en funció de si eren o no propietaris d'alguna parcel·la de terra.¹⁷ Tot això queda recollit al Quadre 2.

15. 1 càrrega de vi: 125,2 litres

16. Les característiques del terreny d'aquesta zona feien difícil l'explotació cerealícola. La vinya visqué una expansió primerenca respecte d'altres zones del Penedès: el 1717 ocupava el 37,9% de la terra conreada, mentre que a Vilafranca n'ocupava el 15,6% (Giral, 1950). Els seus rendiments, però, havien de ser poc espectaculars, atès que l'extensió dels ceps s'havia produït en terres guanyades al bosc i la muntanya. Aquests fets i l'abundància d'aigua provocaren el desenvolupament d'altres activitats econòmiques, com ara la indústria llanera i paperera (Moreno, 2004). La coexistència de l'activitat tèxtil amb la vitícola, així com un major nombre d'artesans rurals a les zones menys dotades per al conreu de cereals, ha estat remarcada per alguns autors. Vegi's, per exemple, Deyà 1988. Sobre la relació entre la viticultura i la manufactura domèstica vegi's també Torras 1984.

17. Els inventaris utilitzats per fer aquesta comparació, redactats entre 1745 i 1800, sumen un total de 190 i estan distribuïts de la següent manera: rabassers sense terra (38), rabassers amb terra (32), masovers (20), pagesos propietaris de 10 a 30 jornals (31) i pagesos propietaris d'un mas (69). Els quadres següents han estat també elaborats a partir d'aquests inventaris.

Quadre 2.
Capital d'explotació de diferents categories pageses penedesenques. 1745-1800

	Mitjana eines agrícoles	Mitjana capacitat bótes (en càrregues)	Pagesos amb arada (en %)	Pagesos amb premsa (en %)	Pagesos amb animals de tir (en %)
Rabassers sense terra	12	29	19	2,6	34,2
Rabassers amb terra	13	41	50	16,7	56,2
Masovers	25	42	76	5,9	94,1
Propietaris 11-30 jornals	13	47	45,2	16,1	51,6
Pagesos de mas	25	96	71	61,0	81,2

Font: elaborat a partir de 190 inventaris post-mortem de pagesos localitzats a l'APN de l'AHCVP.

Els rabassers que comptaven amb terres pròpies, a part de les que treballaven a rabassa, disposaven de més capital d'explotació que els rabassers sense terra (de fet, es distingien ben poc dels propietaris d'11 a 30 jornals). La inversió en arades, premses o bestiar de treball podia ser més rendible si hom els podia usar per explotar les terres pròpies i les d'altri. Els masovers comptaven amb un capital d'explotació considerable —superior al dels propietaris d'11 a 30 jornals—, atès que aquesta era una condició imprescindible per aconseguir un contracte de masoveria. Els pagesos propietaris d'un mas i heretat (amb una extensió mitjana d'unes 60 Ha al Penedès d'aquests anys) eren els que estaven millor preparats per aprofitar la conjuntura favorable a la producció i venda de vi i aiguardent: la presència de premses i la capacitat de les seves bótes així ho indica.

Una dada significativa és que els diners en efectiu figuren en els inventaris dels rabassers més habitualment que a d'altres llars pageses. La moneda apareix en el 21,4% dels inventaris de rabassers, mentre que només consta en el 12,7% dels inventaris dels pagesos petits propietaris (fins a 10 jornals) no rabassers i en el 4,2% dels pagesos propietaris d'11 a 30 jornals. Els pagesos amos d'almenys una heretat en possessió de diners en efectiu representen el 23,2%. És a dir, la moneda —escassa i amb problemes de circulació— es tendia a situar en els extrems de l'escala social agrària, com ha constatat també E. Tello.¹⁸ La seva presència a les llars dels rabassers, però, no ha de ser interpretada com a símbol de riquesa, sinó com a mostra de llur dependència del mercat, sovint de forma poc avantatjosa.¹⁹ Les seves explotacions es dedicaven a la producció d'un conreu comercial, a canvi del qual rebien els diners per adquirir tot allò que el règim de monocultiu apartava de l'àmbit familiar. Es podria dir que la rabassa morta contribuï a monetitzar les economies familiars dels sectors pagesos mal dotats de terra. A més, havien de

18. En aquest sentit, E. Tello afirma que la resposta a les oportunitats de la comercialització podia resultar més intensa (involuntàriament) entre els pagesos pobres, o a les explotacions molt grans plenament orientades al mercat (voluntàriament), i ser en canvi menor a les explotacions intermèdies. D'aquí el diferent contacte amb els diners. Tello 1990: 142.

19. Bhaduri assenyalava que els petits productors normalment havien de vendre quan els preus tendien a la baixa (immediatament després de la verema, per exemple), mentre que la necessitat de compra augmentava quan els preus tendien a l'alça, fet que provocava un intercanvi desigual. (BHADURI, 1987:40-41).

disposar de diners per tal de pagar una part del cadastre pactada al contracte que el propietari havia de satisfer per les seves terres.

Cal preguntar-se si aquest estret contacte amb el mercat feia que els rabassers fossin més permeables al consum de determinats articles manufacturats. S'ha demostrat que els sectors socials que tocaven diners —encara que fossin pocs— i que estaven en relació contínua amb els intercanvis queien més fàcilment a la temptació de consumir més i millors coses, tot i endeutant-se si calia. Preferien els rabassers els productes comprats al mercat (“market-bought products”),²⁰ per sobre dels productes elaborats total o parcialment a l'àmbit domèstic? Ompliren les seves llars dels productes barats que es posaren de moda al segle XVIII (cortines, coberts, objectes artístics de devoció, xocolateres, etc.) i que tant d'èxit tingueren a les llars de menestrals, comerciants i professionals liberals?

Els inventaris mostren que els rabassers que no tenien terres pròpies hagueren de renunciar a aquests tipus d'objectes o —emprant les paraules d'alguns coetanis— “frivolitats”. En el Quadre 3 es mostren alguns indicadors de les pautes de consum dels rabassers amb i sense terra pròpia, així com els d'altres categories pageses (masovers, propietaris d'11 a 30 jornals i propietaris d'una heretat).

Quadre 3.
Alguns indicadors del consum dels rabassers i d'altres categories pageses
penedesenques. 1745-1800

	Mitjana llençols	Mitjana tovallons	Mitjana camises	Amb objectes de plata (en %)	Amb objectes artístics (en %)	Amb xocolateres (en %)
Rabassers sense terra	8	2	7	10,5	5,3	5,3
Rabassers amb terra	12	5	6	20,0	20,0	3,3
Masovers	16	8	7	11,8	23,5	5,8
Propietaris 11-30 Jornals	14	5	7	46,1	26,9	23,1
Pagesos de mas	25	14	10	53,6	39,1	24,6

Font: elaborat a partir de 190 inventaris post-mortem de pagesos localitzats a l'APN de l'AHCVP.

Es constata que el consum de xocolata era pràcticament anecdòtic a les llars dels pagesos mal dotats de terra. Aquest producte, amb una penetració tardana a les cases camperoles, es trobava més freqüentment entre els pagesos propietaris que entre els rabassers i els masovers. Els objectes artístics de devoció augmenten proporcionalment a la quantitat de la terra posseïda, ja fos en propietat o mitjançant contractes de conreu, potser a causa dels seus preus baixos. En canvi, els objectes de plata —que precisaven d'una inversió major— eren més habituals entre les famílies amb terra en propietat.

20. El concepte és de J. De Vries, i l'utilitza per fer referència a la propensió del artesans rurals per aquest tipus de béns. (De Vries 1994: 255).

Els inventaris mostren amb claredat la modèstia de la majoria de famílies rabassaires. Les seves llars eren austeres i humils: les finestres mancaven de vidres i cortines, les parets eren pràcticament buides, no hi havia més mobles que els fonamentals (és a dir, els llits, les taules, els bancs i les caixes), la roba era escassa i de baixa qualitat. No hi ha cap rastre d'alguns objectes com ara les ulleres, els llibres, les taules de joc, les cafeteres, les còmodes, els armaris, les catifes, els rellotges... que, en canvi, començaven a generalitzar-se a les llars d'altres sectors socials.

Els encants públics dels béns dels rabassers il·lustren molt bé la seva precarietat, que s'havia d'aguditzar amb la vellesa. La venda pública dels béns del matrimoni Bertran mostra les condicions de vida i la composició del patrimoni dels rabassers al final de la seva vida. Ambdós van morir l'any 1775 amb pocs dies de diferència, ell amb 72 anys i ella amb 70. Vivien a una casa llogada i tenien el dret d'explotació d'un jornal i mig de terra a rabassa morta. El valor de tots els seus béns sumà només 56 lliures i estava repartit de la següent manera.²¹

- 1-Utillatge agrícola i bótes: 13,8 lliures (24,6%)
- 2-Articles tèxtils de la llar: 12,2 lliures (21,8%)
- 3-Mobiliari: 8,8 lliures (15,7%)
- 4-Vestuari personal: 7,2 lliures (12,9%)
- 5-Estris de cuina i taula: 6,1 lliures (10,9%)
- 6-Producció reserva: 5,8 lliures (10,4%)
- 7-Altres: 1,7 lliures (3,0%)
- 8-Matèria primera tèxtil: 0,4 lliures (0,7%)
- Total: 56 lliures (100%)

Com a totes les llars pageses, més o menys riques, l'apartat d'utilatge agrícola i altres objectes relacionats amb l'explotació de la terra ocupava el primer lloc a la composició del patrimoni familiar, seguit de prop, o fins i tot superat quan les rendes de la família eren més importants, pels articles tèxtils de la llar. El mobiliari i la indumentària ocupaven sempre llocs més modestos, a diferència d'allò que succeïa entre els menestrals, comerciants i professionals liberals, que semblaven més preocupats que els camperols per la seva aparença i la de les seves llars.

Alguns rabassers, especialment aquells que no comptaven amb cap parcel·la de terra pròpia, no podien fer front al pagament del lloguer de la casa i es veien pràcticament al carrer. L'inventari d'Anton Romagosa és representatiu d'aquesta situació.²² Al moment de la seva mort, el 1774, Anton "no tenia casa certa de sa habitació"; per això els seus escassos béns s'hagueren de recollir "a fi de no perdre-se". Només comptava amb el dret d'explotar 1,5 jornals a rabassa i amb un grapat de béns mobles: l'utilatge agrícola més bàsic (una aixada, un càvec, un rascle, una destal, una podadora, tres portadores i tres bótes petites); les peces de vestir imprescindibles (gambeto i calçons de llana basta, quatre camises de bri, unes calces de cuir, unes espadenyes i una barretina); la roba de la llar més necessària (quatre llençols, dos tovallons, unes estovalles i una flassada); un llit amb una màrfega plena de palla, un banc, una taula, tres culleres de fusta i

21. AHCVP, APN, S. Miret, P-XVIII-47-1, f. 202.

22. AHCVP, APN, J. A. Soler, P-XVIII-73-2, n. 29.

uns quants estris de cuina. Res més. La seva vídua, Àngela Romagosa, que encarregà l'inventari dels béns del seu marit, devia veure's abocada a la mendicitat i a l'assistència pública.

En definitiva, en els inventaris post-mortem dels rabassers penedesencs no s'ha trobat cap prova de la proliferació d'articles nous que s'acostuma a posar en relació amb la intensificació de les relacions amb el mercat. Cal demanar-se si l'emergència dels intercanvis comercials va convertir els sectors socials febles en agents mercantils malgrat ells mateixos. En van treure algun profit d'aquesta intensificació del paper del mercat o tan sols la "patiren"? Pel que fa a la pagesia en general, només és possible constatar l'augment dels productes de luxe i a la moda a les llars dels pagesos benestants de finals del segle XVIII. Tot i així, aquest augment és força tímid si el comparem amb el d'altres categories socials (professionals liberals, comerciants, preveres, menestrals) a causa de l'existència de gustos, hàbits i estratègies de consum diversos (Moreno 2007).

La documentació consultada suggereix que una bona part dels penedesencs, entre els quals es trobaven els rabassers, només va rebre les sobralles del creixement econòmic de la centúria. La clau d'aquesta desigualtat en una conjuntura econòmica favorable s'ha de buscar en la relació que uns i altres mantenien amb els mercats de la terra, del crèdit, del treball i de productes. Mentre que els sectors socials ben situats —pagesos grans propietaris, professionals liberals, preveres, comerciants— aportaven els seus excedents de terra, crèdit i productes i havien de comprar altres productes (a vegades de luxe) i treball, la resta —petits productors, jornalers, rabassers, menestrals— havia d'adquirir terra, crèdit i productes (normalment sols de subsistència) a canvi només del seu treball.

Ara bé, també cal assenyalar que sense les seves rabasses aquestes famílies es veurien abocades a la pobresa absoluta. Les diverses súplices fetes al monarca en defensa de la rabassa morta tradicional, aquella que només tenia com a limitació temporal la vida dels ceps plantats, són plenes de testimonis que esmenten la importància de la rabassa per a la supervivència de moltes famílies catalanes. Per exemple, el mossèn de Sentmenat assenyala l'any 1793:

*Yo, el infrascrito cura párroco, teniendo por verdadero quanto se narra en el recurso que antecede, considero inevitable la mendicidad de multiplicadas familias si se les quitasen las viñas que por indeterminado tiempo tienen concedida por los dueños durante sus cepas con la facultad de hacer renuevos.*²³

L'any 1805, a una altra súplica de la vila de Martorell i d'altres s'apunta:

*Si en los términos de Martorell y demás lugares expresados quisiesen a todos los que tienen viñas establecidas a cepas muertas plantadas de quarenta a cinquanta años atrás recuperarse, serían muchísimas las familias que quedarían reducidas a una suma miseria y a la mayor infelicidad porque se les quitarían todo lo que actualmente tienen y de cuyo producto, mediante el continuo trabajo, se mantienen.*²⁴

23. Súplica per part d'una representació de la vila de Caldes i altres. Arxiu de la Corona d'Aragó, Audiència, Acordadas, 1014, folis 568-574. 1793

24. Súplica per part d'una representació de la vila de Martorell i altres. Arxiu de la Corona d'Aragó, Audiència, Acordadas, 1023, folis 52-76. 1805

És a dir, la rabassa morta, malgrat l'empitjorament progressiu de les seves clàusules i l'augment de la pressió dels concedents sobre els treballadors, malgrat les dures condicions de vida dels rabassers i malgrat el progressiu allunyament del contracte de l'antic establiment emfiteutic, era necessària per a la supervivència dels sectors socials pitjors dotats de terra i capital. El contracte, per la seva durada, atorgava certa estabilitat a les seves economies, i fins i tot esdevenia una via per obtenir crèdit.²⁵ Manuel Barba, en respondre el qüestionari de Zamora al corregiment de Vilafranca l'any 1789, va escriure: *“El establecimiento a primeras cepas ha proporcionado el plantío de viñas en los terrenos más ingratos: el colono mira la viña como patrimonio suyo, con la seguridad que no le removerán, y esto solo basta para que se case”*.²⁶

Conclusions

La rabassa morta va patir un procés de “desnaturalització” paral·lel al procés “degenerador” de l'emfiteusi, amb la qual havia compartit moltes semblances. Ambdós processos es van produir en detriment dels drets dels conreadors i a favor dels drets dels concedents, fossin o no propietaris eminents de les terres que cedien a d'altres. Mentre els primers havien de fer front a càrregues cada cop més feixugues i veien com es multiplicaven les seves obligacions, els segons salvaguardaven els seus drets (limitant la durada de la rabassa, per exemple) i n'extreien cada cop més beneficis (en augmentar les parts de fruit exigides als treballadors, en convertir el cens fix emfiteutic en un cens proporcional, monetitzant l'entrada, etc.). En un context de creixement demogràfic i d'alts preus agrícoles, la terra esdevenia un bé molt valuós que calia explotar amb el màxim de garanties. Aquells que estaven en disposició de fer-ho utilitzaren tots els recursos possibles per aconseguir-ho, amb el beneplàcit dels homes de llei que eren, molt sovint, grans propietaris.

Els rabassers eren gent modesta; l'anàlisi dels seus patrimonis ho demostra. Un contracte de rabassa morta atorgava certa estabilitat als jornalers sense terra i era un bon complement per a les economies dels petits propietaris, però rarament implicava una oportunitat real d'enriquiment com ho havia fet, en alguns casos, l'antiga emfiteusi. Precisament, la majoria de concedents de rabasses havien heretat les seves terres en emfiteusi generació rere generació i, al segle XVIII, no dubtaren a l'hora de treure'n el màxim benefici a costa dels esforços dels explotadors directes.

Els rabassers mantenien una relació estreta amb el mercat —hi venien la seva producció i hi compraven allò que el règim de monocultiu no els permetia produir en l'àmbit domèstic—, però les seves llars mancaven dels productes de moda que, en canvi, es començaven a generalitzar a les llars dels concedents de les seves rabasses. La distància entre uns i altres —la diferenciació en el si de la pagesia— era cada cop més gran en termes jurídics, econòmics i socials.

25. Els rabassers que no comptaven amb propietats immobles solien dipositar com a garantia els augments, drets i millores de les seves terres a rabassa.

26. M. Barba i Roca, *Apéndice a las respuestas del Interrogatorio sobre Villafranca del Panadés*, a R. Arnabat (2006): Manuel Barba i Roca (1752-1824). Entre l'humanisme i la Il·lustració, Vilafranca, p. 259.

Tot i amb això, la rabassa atorgava una certa estabilitat als pagesos mals dotats de terra i de capital durant el temps que durava el contracte. Per aquest motiu van defensar tant la seva durada tradicional. Potser la rabassa morta “desnaturalitzada”, aquella que enfortia els propietaris o concedents en detriment dels treballadors de la terra, podria ser considerada com un “mal necessari” en una societat que començava a ser configurada per les relacions econòmiques de tipus capitalista.

Bibliografia

BARBA i ROCA, Manuel (1991). *El corregiment i partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII*, Museu de Vilafranca: Vilafranca del Penedès.

BARBAZA, Y. (1963). “Paisaje rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII”, *Estudios Geográficos* núm. 93.

COLOMÉ i FERRER, Josep (2000). “Pequeña explotación agrícola, reproducción de las unidades familiares campesinas y mercado de trabajo en la viticultura mediterránea del siglo XIX: el caso catalán”, *Revista de Historia Económica*, 2000 (2), p. 281-307.

CONGOST, Rosa (1990). *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo.

DEYÀ, M. J. (1988). “La industria rural textil en la Mallorca moderna: producción y formas de comercialización interior”, *Estudis d'Història Econòmica* núm. 2.

FERRER i ALÒS, Llorenç (1987). *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GIRALT i RAVENTÓS, Emili (1950). “L'evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual”, *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal de Investigaciones del Penedès y Conca d' dena*, Martorell, p. 165-176.

GIRALT i RAVENTÓS, Emili (1964). “El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936”, *Revista de Trabajo* núm. 7, p. 49-72.

GIRALT i RAVENTÓS, Emili (1990). “Formes d'explotació de la terra”, a *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*, Enciclopèdia Catalana, vol. II, Barcelona, p.139-155.

MORENO CLAVERÍAS, Belén (1995). *La contractació al l'Alt Penedès del segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Barcelona: Fundació Noguera.

MORENO CLAVERÍAS, Belén (1997). “Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII”, *Estudis d'Història Agrària* núm. 11, p. 37-57.

MORENO CLAVERÍAS, Belén (2004). “Les condicions materials de vida dels rabassers penedesencs al segle XVIII: treball, mercat i consum”, *Estudis d'Història Agrària* núm. 17. Homenatge al Dr. Emili Giralt i Raventós, p. 615-630.

MORENO CLAVERÍAS, Belén (2007). *Consum i condicions de vida a la Catalunya Moderna. El Penedès, 1670-1790*. Vilafranca del Penedès: Edicions i Propostes Culturals Andana, SL. Consell Comarcal Alt Penedès.

QUEROL, Josep Maria (1993). *Terra i vinya. Una societat en canvi, el Baix Penedès 1750-1800*, treball d'iniciació a la recerca inèdit, Institut d'Història Jaume Vicens Vives, Universitat Pompeu Fabra.

SANTAMARÍA, Victorino (1893). *La rabassa morta y el deshaucio aplicada a la misma*, Barcelona-Madrid.

TELLO, Enric (1990). "Vendre per pagar. La comercializació forçada a l'Urgell i a la Segarra al final del segle XVIII", *Recerques* núm. 23, p. 141-160.

TORRAS i ELIAS, Jaume (1984). "Especialización agrícola e industria rural en Catalunya en el siglo XVIII", *Revista de Historia Económica* núm. 3, p. 113-127.

TOS, Jaume (1784). *Tratado de la cabrevación según el Derecho y estilo del Principado de Cataluña*, Barcelona.

VALLS JUNYENT, Francesc (1996). *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*, Igualada.

VALLS JUNYENT, Francesc (1997). "La rabassa morta a la comarca d'Igualada en la transició de les velles a les noves formes de propietat. 1750-1850", *Estudis d'Història Agrària* núm. 11, p. 89-107.

VICEDO i RIUS, Enric (1982). "Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del s. XVIII", *Recerques* núm. 12, p.57-90.

VICEDO i RIUS, Enric (1986). "Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (segle XVIII)". Dins DDAA *Terra, treball i propietat*, Barcelona: Crítica, p. 278-301.

VILAR, Pierre (1987, quarta edició). *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Les transformacions agràries del segle XVIII català*. Vol. III, Barcelona: Edicions 62.